
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-1\(28\)-37-55](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-1(28)-37-55)

УДК 338.483.1(477)

JEL Classification: Q26; L83

Наталія Олександрівна Алешугіна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрних технологій та лісового господарства
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: aleshugina@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3042-8529>

Олена Олександрівна Зеленська

кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри туризму
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: elena_zelenska_5@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1000-2427>

Ірина Миколаївна Філоненко

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії, туризму та спорту
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (Ніжин, Україна)
E-mail: irinafilonenko1971@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2351-1554>

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННИХ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ
РЕСУРСІВ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті систематизовано дані про наявні об'єкти ПЗФ, що використовуються в рекреаційно-туристичній діяльності, а також охарактеризовано інші природно-антропогенні об'єкти, котрі не належать до ПЗФ, але мають рекреаційно-туристичне значення, дано характеристику цих об'єктів як рекреаційно-туристичних ресурсів.

Основні результати дослідження отримані шляхом контент-аналізу, узагальнення та систематизації даних з «Державного кадастру територій та об'єктів природо-заповідного фонду» та інших джерел, що знаходяться у вільному доступі. З метою їх інтерпретації використовувались картографічний та хорографічний методи, кількісний та якісний аналіз.

Результати дослідження можуть бути використані для створення концепції розвитку та зміцнення туристичного потенціалу територій.

Ключові слова: природно-антропогенні об'єкти; природно-заповідний фонд України; національні природні парки; регіональні ландшафтні парки; дендропарки; ботанічні сади; зоопарки; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; екопарки; центри анімалотерапії; підземні порожнини; лісопарки; лукопарки; гідропарки; водосховища; російсько-українська війна.

Рис.: 2. Табл.: 2. Бібл.: 19.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Постановка проблеми. До природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів належать такі, що формуються в результаті впливу людини на природу і мають штучне походження (парки, сквери, лісопарки, гідропарки, лукопарки, ставки, водосховища, штучні острови, насипні пляжі, викопані з тією чи іншою метою підземні порожнини тощо) і використовуються або можуть бути використані з рекреаційно-туристичною метою. Також до числа природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів належать природні комплекси або їх частини, взяті тією чи іншою мірою під охорону (об'єкти природно-заповідного фонду (далі - ПЗФ), у тому числі з метою використання в рекреації та туризмі. В останньому випадку людина не чинить вплив на природу, а навпаки, оберігає від шкідливого господарського втручання незмінні, мало змінні або штучно створені особливо цінні території. Природно-антропогенні об'єкти є цінними рекреаційно-туристичними ресурсами, значення яких важко переоцінити, адже їх створення можливе й доцільне в тих регіонах, які мають значні обсяги рекреаційних потреб або рекреаційно-туристичного споживання. Завдяки їх створенню можна задовольнити рекреаційно-туристичний попит та знизити рекреаційне навантаження на інші території, які від нього потерпають, зміцнити туристичний потенціал регіонів [16]. Внаслідок великої чутливості цих ресурсів до кліматичних змін та антропогенного тиску, який у разі посилюється в умовах війни, їх обсяги, стан та можливості використання в туристично-рекреаційній діяльності вимагають постійного моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сучасного розвитку об'єктів ПЗФ України присвячені праці А. Кучера та ін. [16], М. Гоманюка та ін. [19], М. Шершуна [14], І. Удовенка та ін. [12]. Здебільшого роботи присвячені впливу російсько-української війни на стан об'єктів ПЗФ.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Водночас систематизовані дані про сучасний стан об'єктів ПЗФ відсутні. До того ж не всі вони використовуються в рекреаційно-туристичній справі. Також відсутні відомості і про інші природно-антропогенні об'єкти, які не увійшли до ПЗФ, але використовуються в рекреації та туризмі. Недостатньою є і характеристика цих об'єктів як рекреаційно-туристичних ресурсів.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Мета статті. У зв'язку з цим автори ставлять за мету систематизувати дані про наявні об'єкти ПЗФ, що використовуються в рекреаційно-туристичній діяльності, а також охарактеризувати інші природно-антропогенні об'єкти, які не мають природоохоронного статусу, але мають рекреаційно-туристичне значення; дати характеристику цих об'єктів як рекреаційно-туристичних ресурсів. Перша частина мети була реалізована шляхом узагальнення та систематизації даних, розміщених у «Державному кадастрі територій та об'єктів природно-заповідного фонду» [5]. Друга – шляхом контент-аналізу та узагальнення даних про різні природно-антропогенні об'єкти, що знаходяться у вільному доступі. З метою інтерпретації даних використовувались картографічний та хорографічний методи, кількісний та якісний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Природно-антропогенні об'єкти, що входять до складу ПЗФ, можуть використовуватися в рекреаційно-туристичній діяльності й навіть створюватися спеціально або, зокрема, для цієї мети, як, наприклад, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, зоопарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки. Але слід пам'ятати, що рекреація і туризм – не єдина мета їх існування. Організаційно-правові засади природоохоронної діяльності в Україні визначаються її Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [9].

Природні та біосферні заповідники не є рекреаційними або культурно-освітніми установами, що передбачало б їх використання в рекреаційно-туристичній діяльності, хоча й там можливий обмежений розвиток наукового, навчального та екологічного туризму. Використання ж усіх інших об'єктів ПЗФ у туризмі можливе.

Відомості про конкретні об'єкти ПЗФ, їхню категорію, статус, розміщення, площу, належність, режим заповідання містяться у «Державному кадастрі територій та об'єктів природно-заповідного фонду» [5]. Цей документ може бути своєрідним довідником-путівником, адже в ньому зафіксовано найкращі зразки природних об'єктів, які тільки є в Україні. Кадастр постійно поповнюється новими об'єктами, що беруться під охорону.

Об'єкти ПЗФ, на яких дозволена рекреаційна діяльність, можуть бути ресурсом для розвитку природно-пізнавального, екологічного, наукового, навчального, сільського, купально-пляжного, оздоровчо-лікувального, активних видів туризму.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Загальна чисельність об'єктів ПЗФ України станом на 01.01.2024 р. становила 8960 об'єктів, загальною площею 4474 тис. га [5] (табл. 1).

Таблиця 1

**Структура природно-заповідного фонду України,
станом на 01.01.2024 р.**

Категорія	Кількість		Площа	
	об'єктів	% від загальної кількості	тис. га	% від загальної площі
Заповідники:	22	0,24	682,9	15,3
природні	17	0,19	201,9	4,5
біосферні	5	0,05	481,0	10,8
Національні природні парки	59	0,66	1429,8	31,9
Регіональні ландшафтні парки	85	0,95	792,4	17,7
Заказники загальнодержавного значення	329	3,6	462,0	10,3
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	134	1,5	6,2	0,14
Ботанічні сади	29	0,32	2,0	0,04
Зоологічні парки	13	0,15	0,5	0,01
Дендрологічні парки	61	0,68	1,8	0,04
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	600	6,7	13,9	0,31
загальнодержавного значення	90	1,0	5,9	0,13
місцевого значення	510	5,7	8,0	0,18
Заказники, пам'ятки природи, урочища місцевого значення	7628	85,2	1082,7	24,2
УСЬОГО	8960	100	4474,2	100
у тому числі:				
загальнодержавного значення	679	7,6	2590,2	57,9
місцевого значення	8281	92,4	1884,0	42,1

Джерело: складено за джерелом [5].

Як бачимо, у структурі ПЗФ України за категоріями об'єктів чисельно переважають пам'ятки природи, заказники, заповідні урочища та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (97 %) – об'єкти, які здебільшого можуть використовуватися в екскурсійній діяльності. За величиною площ, зайнятих окремими категоріями об'єктів ПЗФ, переважають національні природні парки та регіональні ландшафтні парки (49,6 %) – об'єкти, у статуті яких позначено, що вони створюються, зокрема, з метою рекреації та туризму [9].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Якщо порівняти кількість об'єктів ПЗФ за статусом, то виявиться, що переважна більшість (92,4 %) має місцеве значення. Лише 679 об'єктів ПЗФ в Україні мають статус державних, серед них 5 біосферних заповідників, 17 природних заповідників, 59 національних природних парків, 329 заказників, 134 пам'ятки природи, 90 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 20 дендрологічних парків, 18 ботанічних садів та 7 зоологічних парків. Їхня загальна площа становить понад 57 % від усієї площі ПЗФ. Біосферні заповідники: Карпатський, Чорнобильський, Дунайський, Асканія-Нова та Чорноморський, - мають ще й міжнародний статус. На жаль, це не завадило загарбникам із сусідньої держави грубо втрутитись у життя цих територій. Під час війни три біосферні заповідники (Чорнобильський, Асканія-Нова та Чорноморський) зазнали окупації, територія Дунайського зазнавала обстрілів. Катастрофа на Каховському водосховищі завдала чимало лиха і об'єктам ПЗФ, розташованим поблизу та нижче за течією Дніпра, і Дніпро-Бузькому лимані, зокрема, і Чорноморському біосферному заповіднику. Через російську військову агресію небезпека загрожує 900 об'єктам ПЗФ, що становить 1,2 млн га, або близько 30 % площі всіх природно-заповідних територій України [16].

Найбільш важливими для рекреаційно-туристичної діяльності з-поміж об'єктів ПЗФ є національні природні парки (НПП), регіональні ландшафтні парки (РЛП), дендропарки, ботанічні сади, зоопарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

На території України нині нараховується 59 НПП [5]. Найбільша кількість об'єктів даної категорії зосереджена в Херсонській (5), Львівській (5), Івано-Франківській (5) областях. Лідерами за часткою площі НПП у загальній площі адміністративно-територіальної одиниці, в межах якої вони знаходяться, є м. Київ (13,7 %), Хмельницька (13,1 %), Івано-Франківська (8,7 %), Закарпатська (7,8 %) та Волинська (6 %) області. Найбільшим за площею НПП України наразі є Подільські Товтри (261 тис. га), а також Нижньодніпровський (80,2 тис. га), Приазовський (78,1 %), Азово-Сиваський (52,6 %), Карпатський (50,5 %). Поки що НПП немає у Дніпропетровській, Житомирській, Кіровоградській областях.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Карта дасть більш повне уявлення про розміщення цієї категорії об'єктів ПЗФ (рис. 1). На ній чітко бачимо 5 районів найбільшої концентрації НПП: на заході країни з найбільшим скупченням у Карпатах, на території історичної Волині, в українському примор'ї, з найбільшою концентрацією на узбережжях або неподалік від них, на північному лівобережжі Дніпра та в басейні Сіверського Дінця. Така концентрація пояснюється не лише цінними природними територіями, але і затребуваністю в рекреаційно-туристичній діяльності та орієнтацією на потреби жителів високоурбанізованих районів.

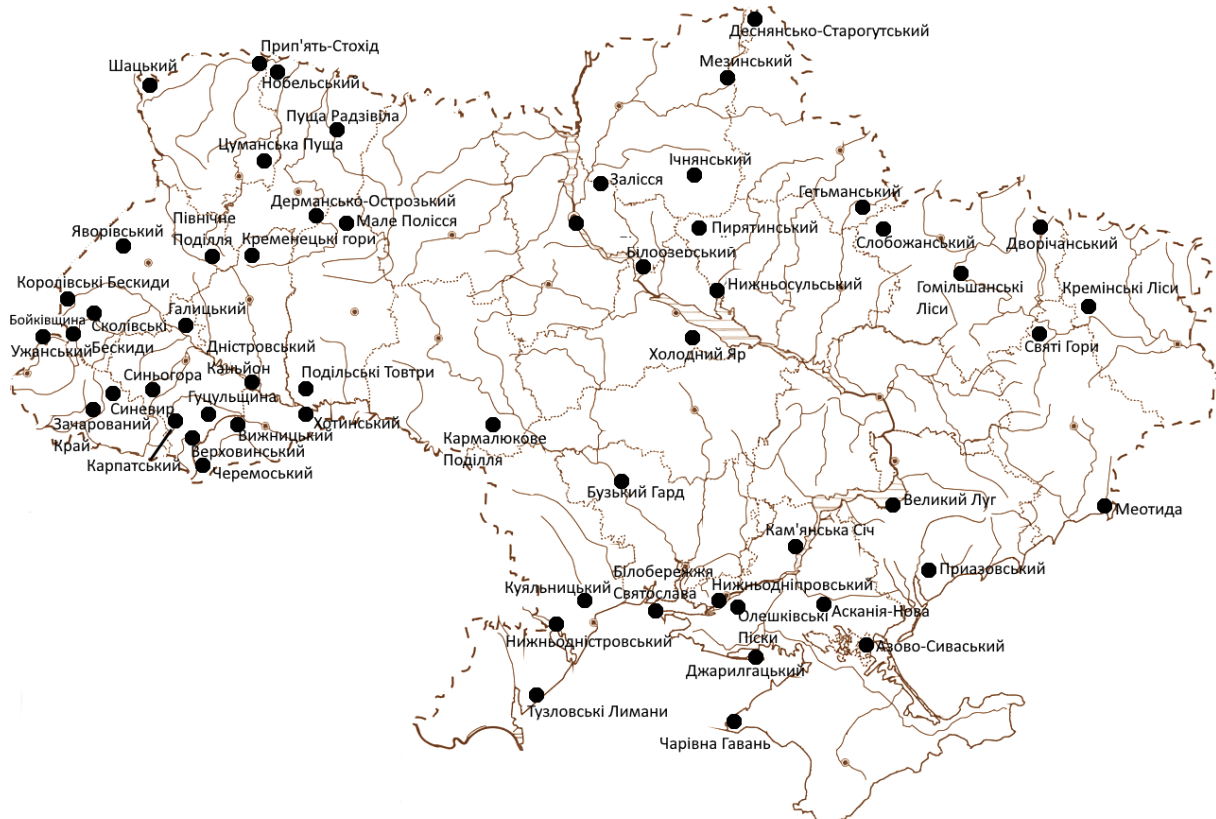

Рис. 1. Національні природні парки України

До складу національних природних парків включаються не лише природні території, але й населені пункти. Дуже часто в них знаходяться цікаві археологічні або архітектурні пам'ятки, інші історико-культурні об'єкти, тож розширюється і спектр видів туризму, які

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

можуть використовувати НПП як ресурси. Тому, крім вищеперерахованих, на території НПП можливий розвиток культурно-пізнавального, етнографічного, гастрономічного та інших видів туризму.

Не менше 17 НПП опинились на тимчасово окупованих територіях або у зонах активних бойових дій і зазнали непоправної шкоди [12]. Місцеві жителі свідчать про особливу нелюбов окупантів до цих об'єктів ПЗФ України через слово «національний» у їх назві [3]. На природних об'єктах ці новітні варвари виміщають свою ненависть до нашого народу [19]. На відновлення цих ресурсів можуть піти десятиліття [1], навіть за умови достатнього фінансування.

Регіональні ландшафтні парки, так само як і НПП, залучаються до рекреаційної діяльності. Від НПП вони відрізняються своїм місцевим статусом та призначенням. РЛП, так само як і НПП є природоохоронними та рекреаційними установами, але не є культурно-освітніми та науково-дослідними, хоча, згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд України» мають таку цінність [9]. Функціональні зони обох цих категорій об'єктів є аналогічними. Тож і види туризму, які можуть розвиватися в НПП, з успіхом можуть використовувати й ресурси РЛП.

В Україні наразі нараховується 85 РЛП. Найдавнішими РЛП на території України є “Кінбурнська Коса”, “Знесіння”, “Ізмаїльські Острови”, “Дністровський”. Найбільшу кількість РЛП мають АР Крим (14), Донецька (6), Київська (6), Львівська, Миколаївська області та м. Київ (по 5). Найбільшим за площею РЛП України є “Сеймський” (98,8 тис. га), “Міжрічинський”(78,7 тис. га) та “Світловодський” (61,2 тис. га), а найбільші показники відношення площі даних об'єктів до загальної площі області мають Чернівецька (5,4 %), Сумська (4,2 %), Кіровоградська (3,2 %) та Тернопільська (3,1 %) області. Не мають РЛП Волинська, Житомирська, Запорізька та Херсонська області.

Серед природно-антропогенних туристичних ресурсів зелені зони міст, ботанічні сади дендропарки та зоопарки зазнають найбільшого рекреаційного навантаження. Мережа дендропарків України у 2024 році нараховувала 61 об'єкт, з них 20 мали статус загальнодержавних [5] (рис. 2).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

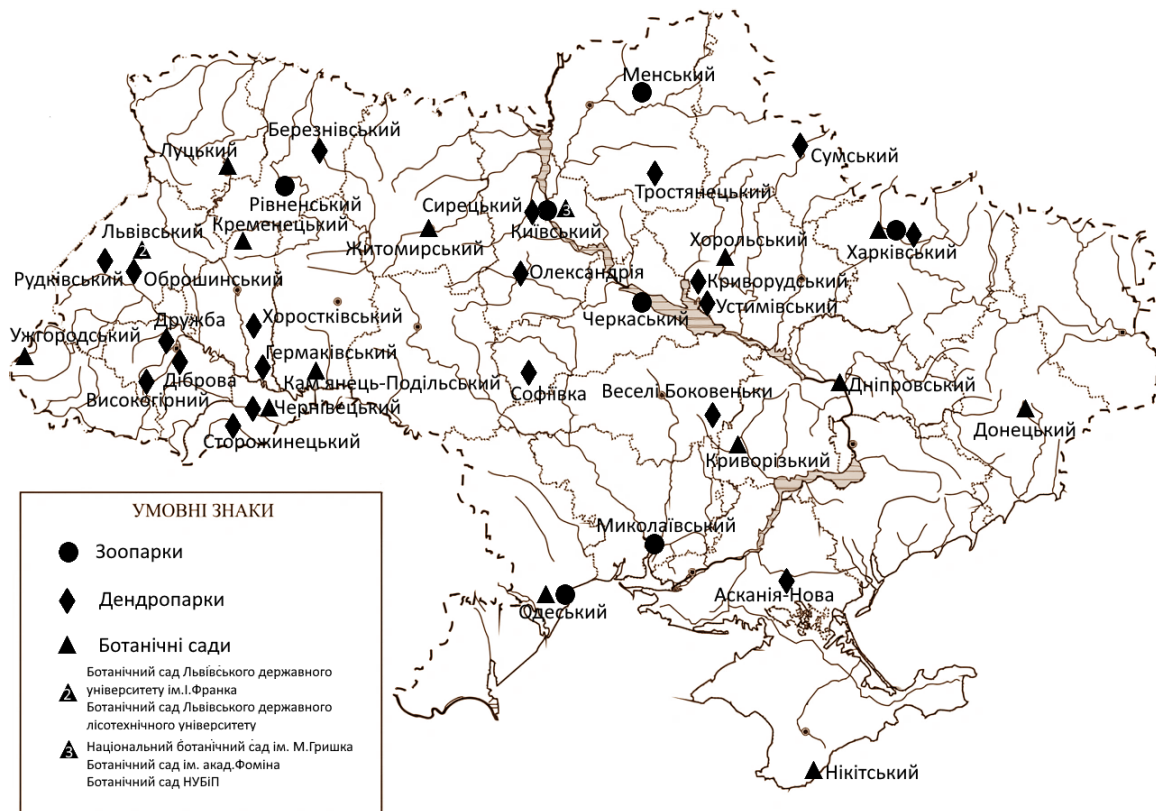

Рис. 2. Дендропарки, ботанічні зади та зоопарки загальнодержавного значення в Україні

Свого часу вони виникали як регулярні парки при шляхетських садибах, або як колекції деревних рослин, що збирались для потреб наукових установ або навчальних закладів. Тож, разом із парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва та ботанічними садами, які мають подібне походження, їх можна вважати найстарішими природно-антропогенними рекреаційними об'єктами. Дендропарки використовують як рекреаційний ресурс для здійснення прогулянок та пізнавальних екскурсій. Найстарішими та найвідомішими дендропарками України є: "Оброшинський" (1730 р.), "Олександрія" (1793 р.), Тростянецький (1834 р.), дендропарк "Асканія-Нова" (1887 р.). Найбільша кількість дендропарків зосереджена на заході України: у Тернопільській (9 об'єктів), Івано-Франківській (7 об'єктів), Львівській, Хмельницькій та Чернівецькій (по 6 об'єктів) областях. Немає дендропарків у Волинській, Донецькій, Луганській, Миколаївській та Одеській областях.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

В Україні закладено 29 ботанічних садів, з яких статус загальнодержавних мають 18 об'єктів (рис. 2) [5]. Ботанічні сади, так само як і дендропарки, першопочатково слугували науковим та навчальним цілям, про що свідчать і їхні офіційні назви. У Сумській області є 4 такі об'єкти (усі – місцевого значення), у Львівській, Дніпровській областях та м. Київ – по 3 об'єкти даного типу, що є найбільшими показниками. Насамперед ботанічні сади користуються увагою з боку місцевих жителів (прогулянки, шкільні екскурсії), але популярними є і пізнавальні екскурсії для туристів, тури, приурочені до періоду цвітіння тих чи інших видів рослин. Квітучим бузком, трояндами, азаліями та камеліями приїжджають милуватися до Національного ботанічного саду ім. М. Гришка, магноліями – до ботанічного саду ім. О. Фоміна у Києві, за осіннім різнобарв'ям хризантем до 2014 року українці їхали до Нікітського ботанічного саду.

Серед найкращих парків-пам'яток садово-паркового мистецтва України, в основному ті, що оточують старовинні палаци та садиби, прикрашають центри міст, впливаючи на їх рекреаційно-туристичну принагідність. До ПЗФ належить 600 таких об'єктів, з яких 90 – загальнодержавного значення. Найбільше парків-пам'яток садово-паркового мистецтва знаходиться у Черкаській (69 об'єктів загальнодержавного і місцевого значення), Львівській (68), Чернівецькій (40) та Вінницькій (37) областях. Найменше – у Донецькій (3) та Харківській (5).

Продовжуючи тему масового цвітіння колекцій рослин, висаджених у парках та на вулицях міст, принагідно згадаємо київські каштани, донецькі троянди (до війни), чернігівські тюльпани, ужгородські та мукачівські сакури, які вже стали негласними символами міст та приваблюють любителів фототуризму. Багато міст намагаються привабити туристичні потоки, прикрашаючи вулиці яскравими клумбами. Тривають пошуки і власної ботанічної унікальності, яка б відрізняла міста й допомагала виграти боротьбу за туриста.

З-поміж 14 зоопарків, що є в Україні, 7 мають загальнодержавний статус (рис. 2): Асканія-Нова, Харківський, Київський, Миколаївський, Одеський, Рівненський та Менський (Чернігівська область). Найтривалішу історію цієї справи в Україні, яка почалась у 1895 р., має зоопарк Харкова.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Ідею відповідального і пізнавального відпочинку на природі підхопили численні підприємці та благодійні фонди. Їхніми стараннями в Україні було засновано десятки екопарків, які пропонують до уваги відвідувачів власні зоопарки, екзотичні ферми (страусові, равликові, буйволині), музеї природи, апі-будиночки, цілі плантації квітів, стайні. Прекрасно розвинена інфраструктура дозволяє розвивати екологічний, рекреаційний, гастрономічний, промисловий туризм, пропонувати різноманітні розваги на лоні природи. Багато з них завдяки цікавій концепції та рекламі швидко стали популярними об'єктами та «родзинками» туристичних маршрутів. Розміщення екопарків орієнтується на великі міста («Деревіль», «Беремицьке», «Ясногородка», «Добропарк», «Осокорки», «Медвино» – на Київ, «Фельдман-Еко Парк» – на Харків, «Сьоме Небо» - на Дніпро) або визнані туристичні регіони, зокрема, Карпатський (екопарк «Долина вовків», звіринець у Яремче та інші).

Ці об'єкти не входять до природно-заповідного фонду, хоча виконують не лише рекреаційні, але і природоохоронні функції. Так, ведмежий притулок «Домажир» с. Жорницьке та «Центр реабілітації бурих ведмедів» поблизу Синевиру займаються порятунком бурих ведмедів у Карпатах, «Беремицьке» на Чернігівщині відтворює популяції тварин, котрі жили в Україні за часів давньої Русі [8]. «Ясногородка», «Добропарк» та «Фельдман-Еко Парк» значно постраждали на початку повномасштабного вторгнення, але завдяки зусиллям небайдужих відновлюються [13].

На Закарпатті є буйволині ферми, котрі пропонують поспостерігати за тваринами, скуштувати вироби з їхнього молока, поспостерігати за процесом їх приготування. Повсюдно в Україні відкриваються страусові, козячі, равликові ферми, котрі пропонують екскурсії та дегустації.

Ще одна сучасна, орієнтована на туристів концепція зоопарків – сафари-парки. Такі є в Одесі, Києві та Щасливцевому (Херсонська область). Чи переживе останній окупацію – наразі невідомо.

Як спеціалізовані зоопарки, реабілітаційні центри та розважальні заклади функціонують в Україні океанарії та дельфінарії. В них можна познайомитись не лише з видами морських ссавців, але і переглянути вистави за їх участі. Дані заклади не належать до ПЗФ України. Нині в Україні нараховується вісім діючих дельфінарій [4]. Розміщуються

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

вони не лише біля моря (Одеса, Бердянськ, Кирилівка, Скадовськ, Виноградне), але й у Києві, Харкові, Трускавці. Ще 11 знаходяться в Криму: Феодосії (2), Ялті, Севастополі (2), Коктебелі, Євпаторії, Алушті (2), Судаку, Партеніті [17]. Нині з 19 українських дельфінаріїв 14 знаходяться на окупованих територіях. Дельфінів загарбники використовують як камікадзе для захисту Севастопольської бухти [2].

Спілкування з деякими свійськими та домашніми тваринами, догляд за ними гарно позначається на психічному стані та настрої людини. В Україні, попри невизнання офіційною медициною, розвиваються різні види анімалотерапії. Одним із них є дельфінотерапія. У цього методу лікування є як прибічники, так і противники. Ми належимо до останніх. Слід подумати про здоров'я і дельфінів, адже жоден так званий спеціалізований заклад для них не здатен забезпечити тваринам належних умов існування. Не можна вирішувати проблеми здоров'я одних за рахунок життя інших. До того ж нині в дикій природі дельфіни гинуть тисячами внаслідок воєнних дій. Їх чисельність стрімко вкорочується і в Чорному та Азовському морях вони можуть опинитися на межі вимирання. Ще до війни дельфінарії часто опинялися у полі зору екоактивістів, і деякі з них (у Києві, Львові, Дніпрі, Бердянську) були закриті.

Більш звичний та гуманний спосіб лікування та реабілітації за допомогою тварин – іпотерапія. В Україні іпотуризм знаходить своїх прихильників. Нині центри іпотерапії діють у багатьох обласних центрах України. А кінно-спортивні клуби та приватні стайні пропонують кінні прогулянки та видовищні кінні змагання. За даними «Кінного порталу України» [7] на сьогодні в Україні нараховується 76 кінно-спортивних клубів, з них 21 в або поблизу Києва. Чимало з них постраждало під час повномасштабного вторгнення. Популярними кінні прогулянки є і в Карпатському регіоні.

Не такі контактні, але не менш популярні в нетрадиційному лікуванні бджоли теж є причиною туризму. Апітерапія передбачає не лише споживання меду, але й лікування іншими продуктами бджільництва, у тому числі бджолою отрутою, а також теплом та звуком, що видають бджоли. Апітерапія, так само як і інші види анімалотерапії, не ви-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

знається офіційною медициною. У цьому випадку через значну кількість побічних ефектів. Однак центри апітерапії діють у Києві, Одесі, Львові, Чернівцях, Кременчуці на Рівненщині та Івано-Франківщині й знаходять своїх прибічників.

Популярним форматом відпочинку та засобом приваблення відвідувачів стали котокафе. Ідея, що зародилась у 1998 році на Тайвані, і навіть стала улюбленою для багатьох туристів з Японії, в Україні стала відомою з 2015 року. Замість радості, що дарують пухнастики відвідувачам (фелінотерапія), вони отримують шанс знайти нового господаря. Особливо популярним цей формат став після повномасштабного вторгнення, коли кількість бездомних тварин зросла в рази. Київ, Львів, Дніпро, Одеса, Вінниця, Черкаси, Ужгород, Запоріжжя, Тернопіль мають такі заклади.

До природно-антропогенних об'єктів належать і різноманітні підземні споруди: катакомби, підземні міста, монастирі, ходи, льохи, шахти, криївки тощо. Вони приваблюють прихильників релігійного, культурно-пізнавального, промислового, оздоровчо-лікувального та екстремальних видів туризму. Ті чи інші підземні споруди можна знайти у багатьох старовинних і сучасних українських містах і навіть селах. Найцікавіші та доступні для туристів є у Києві, Харкові, Львові, Чернігові, Кам'янці – Подільському, Кременці, Острозі, Пляшеві, Ніжині та багато деінде. А найбільшим і найзнаменитішим осередком природно-антропогенних спелеоресурсів у нашій країні є Внутрішня гряда Кримських гір. Тут знаходяться міста Мангуп-Кале, Чуфут-Кале, Тепе-Кермен, Ескі-Кермен, найдавніші в Україні печерні монастирі Свято-Успенський, Шулдан та Качі-Кальон. Знаменитими туристичними об'єктами є також Аджимушкайські каменярі (Керч), Інкерманський монастир (Севастополь), печери Києво-Печерської та Святогірської лавр, Антонієві печери в Чернігові, Михайлівський печерний монастир у Бакоті на Поділлі. Як бачимо, чимало з них знаходяться на окупованих територіях і можуть використовуватися з військовою метою, а значить, знаходяться під загрозою.

Площі, зайняті гідропарками, лукопарками та лісопарками в Україні становлять близько 26,7 тис. га [11]. Такі об'єкти активно створюють у промислових, густозаселених регіонах України. Гідропарки поширені на Поліссі, де їх можливо облаштувати через наявність

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

заболочених територій, річкових островів, озер-стариць і т.ін. Здебільшого, вони мають рекреаційне значення, але найбільші з них можуть бути цікавими і для туристів. Наприклад, Київський гідропарк, розташований на дніпровських островах, забезпечений туристичною інфраструктурою та іншими принадами.

Лісопарки та лукопарки України мають здебільшого рекреаційне значення. Вибір типу рекреаційної території залежить від природної зони: на Поліссі більше поширені лісопарки, у Лісостепу та Степу – лукопарки. Найбільш відомими лісопарками України є парк Пам'яті – у Харкові (він же й найбільший), Голосіївський ліс у Києві, Пуща-Водицький – під Києвом, Погулянка – у Львові.

Господарства, де практикують органічне землеробство, є ресурсом для розвитку сільського, екскурсійного та гастрономічного туризму. Найбільше таких господарств знаходиться в Одеській, Херсонській, Житомирській, Хмельницькій та Чернігівській областях [10]. Ефектно виглядають та змушують зупинитися для фотографування квітучі поля соняшнику, рапсу, фацелії та льону.

На території України створено понад 1160 водосховищ. Каскад найбільших водосховищ створено на Дніпрі: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Кам'янське, Дніпровське, Каховське. Серед інших найбільшими є Дністровське, Оскільське, Краснопавлівське, Печенізьке та інші. Найбільша кількість штучних водойм даного типу зосереджена в Донецькій (151), Дніпровській (131), Кіровоградській (84) та Вінницькій (73) областях. Поряд із господарськими, водосховища активно використовуються й у рекреаційних цілях.

Будь-які туристичні ресурси потребують постійного обліку та моніторингу з метою організації їх раціонального використання. Для природно-антропогенних це дуже актуально внаслідок їх гіперчутливості до впливу людини й особливо нині, в умовах війни. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на серпень 2024 р. війною уражено 1,24 млн га природнозаповідних територій (27,7 % їх загальної площі), сума збитків довкіллю перевищує 2,5 трлн грн, у тому числі понад 628 млрд – безпосередньо стосуються об'єктів ПЗФ [8; 15] (табл. 2).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Таблиця 2

Збитки, завдані об'єктам ПЗФ унаслідок воєнних дій

Характер збитків	Сума збитків, млн грн	Площа/кількість постраждалих об'єктів
Засмічення земель	181,84	0,1 га
Забруднення ґрунтів	489,38	1 га
Пожежі лісів та інших насаджень	26 750,0	773 га
Знищення	0,037	0,02 га
Знищення та пошкодження дерев і рослин	506 520,0	9 685 804 шт.
Пошкодження рослинного світу	94 210,0	21 051 га
Знищення об'єктів тваринного світу	160,65	74 926 шт.
Побутове засмічення територій	0,038	68 га

Джерело: складено за джерелом [15].

Як бачимо з таблиці, найбільших збитків зазнає рослинний світ об'єктів ПЗФ. Але точна оцінка завданої шкоди ще попереду. Адже зі зрозумілих причин нині це не можна зробити повністю і всеосяжно: не всюди можна дістатися, війна все ще триває, кожний день приносить нові втрати, і вони не оцінюються лише у грошах. Як, наприклад, можна оцінити втрату біосферного заповідника «Асканія Нова», який наразі фактично знищений, або лісів та культурних об'єктів НПП «Святі Гори»? Адже це втрачені сторінки нашої історії та культури.

Висновки та пропозиції. Таким чином, маємо велику різноманітність природно-антропогенних об'єктів, що використовуються в рекреаційно-туристичній діяльності. Вони далеко не обмежуються списком об'єктів ПЗФ. Україна достатньою мірою забезпечена цими ресурсами, кількість яких дедалі збільшується. Цінність їх у тому, що вони можуть створюватися в густонаселених урбанізованих регіонах, де формуються стійкі рекреаційні потреби для їх задоволення, а також у визнаних рекреаційно-туристичних районах задля розширення і поглиблення туристичної пропозиції та розосередження рекреаційного навантаження на території, які від нього потерпають. Роль благодійних, волонтерських та природоохоронних громадських організацій, а також приватного бізнесу в цьому процесі дедалі більше зростає. Завдяки більш гнучким механізмам функціонування на ринку туристичних послуг ці об'єкти демонструють більшу життєздатність, ніж деякі традиційні об'єкти ПЗФ, які намагаються розвивати рекреаційно-туристичний напрям. Природно-антропогенний формат

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

дозволяє створити дійсно нову і цікаву, затребувану на ринку туристичних послуг пропозицію. На жаль, як і усі інші рекреаційно-туристичні ресурси нашої країни, особливо на півдні та сході, природно-антропогенні об'єкти зазнають значної, іноді непоправної шкоди внаслідок воєнних дій. Вичерпна характеристика природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів можлива лише після закінчення воєнних дій та оцінки завданої їм шкоди. Проте і значно уражені, вони продовжують зберігати своє важливе значення.

Список використаних джерел

1. Бадюк О. «Це катастрофа. Скрізь військові РФ». Що відбувається із заповідниками та національними парками в окупації? [Електронний ресурс] / О. Бадюк. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-zapovidnyky-okupatsiya-askaniya-nova/32337921.html>.
2. Бойові дельфіни: міф чи реальність? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/uk/author/firstdivision>.
3. Губарева В. «Асканія-Нова»: що відбувається в біосферному резерваті, окупованому з перших днів війни? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rubryka.com/article/biosfernyj-zapovidnyk-askaniya-nova>.
4. Дельфінарії України: список, контакти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.prostobiz.ua/spravochniki/baza_kompaniy/any/223.
5. Державний кадастр об'єктів та територій природно-заповідного фонду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://data.gov.ua/dataset/mepr_05.
6. Кінний портал України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://horseua.com/>.
7. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mepr.gov.ua/topics/novyny/zbytky-dovkillyu-vid-vijny/page/2/>.
8. Парк природи «Беремицьке» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://beremytske.com.ua/uk/locations/>.
9. Про природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
10. П'ять фактів про органічне землеробство в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bakertilly.ua/id45259>.
11. Стан сфери зеленого господарства за 2023 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/files/стан_сфери_зеленого_господарства_за_2023_рік.docx.
12. Удовенко І. О. Об'єкти природно-заповідного фонду: аналіз наслідків українсько-російської війни / І. О. Удовенко, В. В. Мамчур, Ю. Ю. Сержантова // Український журнал природничих наук. – 2023. – № 5. DOI <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.5.2023.14>.
13. Фельдман-Еко Парк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://feldman-ecopark.com/>.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

14. Шершун М. Х. Природно-заповідний фонд: стан та еколого-економічні перспективи розвитку / М. Х. Шершун // *Збалансоване природокористування*. – 2023. – № 4. DOI: 10.33730/2310-4678.4.2023.292738.

15. Екозагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ecozagroza.gov.ua>.

16. Impact of War on the Natural Preserve Fund: Challenges for the Development of Ecological Tourism and Environmental Protection / A. Kucher, A. Honcharova, L. Kucher, M. Bieloborodova, L. Bondarenko // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2023. – № 14. – P. 2414. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5\(69\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5(69).23).

17. Тіп Топ Тріп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tip-toptrip.ru/partenit/joy/filter/delfinariii>.

18. Tourism Potential of the Regions in the Conditions of European Integration [Electronic resource] / V. Tkach, A. Rogovyi, O. Zelenska, O. Gonta, N. Aleshugina, Y. Tochylina // *International Journal of Computer Science and Network Security*. – 2021. – Vol. 21, No. 12. – Pp. 356-364. – Accessed mode: http://paper.ijcsns.org/07_book/202112/20211250.pdf.

19. Ukrainian facilities of the nature reserve fund in the conditions of war and Russian occupation / M. Homanyuk, O. Khodosovtsev, I. Moysiyenko, O. Ponomaryova, V. Zharonkin // *Економічна та соціальна географія*. – 2023. – № 89. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.89.31-41>.

References

1. Badyuk, O. (2023). *“Tse katastrofa. Skriz viyskovi RF”. Shcho vidbuvayet'sya iz zapovidnykamy ta natsional'nymy parkamy v okupatsiyi? [“This is a disaster. The Russian military is everywhere”. What happens to nature reserves and national parks under occupation?]*. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-zapovidnyky-okupatsiya-askaniya-nova/32337921.html>.

2. Boyovi delfiny: mif chy realist? [Fighting dolphins: myth or reality?]. (2023). <https://mil.in.ua/uk/author/firstdivision/>.

3. Hubaryeva, V. (2024). *“Askaniya-Nova”: shcho vidbuvayet'sya v biosfernomu rezervati, okupovanomu z pershykh dnyv viyny? [“Askania-Nova”: what is happening in the biosphere reserve, which has been occupied since the first days of the war?]*. <https://rubryka.com/article/biosfernyj-zapovidnyk-askaniya-nova/>.

4. Delfinariyi Ukrainy: spysok, kontakty [Dolphinaria of Ukraine: list, contacts]. (2024). https://www.prostobiz.ua/spravochniki/baza_kompaniy/any/223.

5. Derzhavnyy kadastr ob'ektiv ta terytoriy pryrodno-zapovidnoho fondu [State cadastre of objects and territories of the nature reserve fund]. (2024). https://data.gov.ua/dataset/mepr_05.

6. Kinnyy portal Ukrayiny [Equestrian portal of Ukraine]. (2024). <https://hor-seua.com/>.

7. Ministerstvo zakhystu dovkillya ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny. Ofitsiynyy sayt. [Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Official site.] (2024). <https://mepr.gov.ua/topics/novyny/zbytky-dovkillyu-vid-vijny/page/2/>.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

8. Park pryrody «Beremyts'ke» [Nature Park "Beremytske"]. (2024). <https://beremytske.com.ua/uk/locations/>.
9. Pro pryrodno-zapovidnyy fond Ukrayiny [On the Nature Reserve Fund of Ukraine], Law of Ukraine (1992). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
10. Pyat faktiv pro orhanichne zemlerobstvo v Ukrayini [Five facts about organic farming in Ukraine]. (2018). <https://bakertilly.ua/id45259/>.
11. Stan sfery zelenoho hospodarstva za 2023 rik [State of the field of green economy for 2023]. (2023). https://decentralization.gov.ua/files/стан_сфери_зеленого_господарства_за_2023-рік.docx.
12. Udovenko, I.O., Mamchur, V.V., Serzhantova, Yu.Yu. (2023). Obiekty pryrodno-zapovidnogo fondu: analiz naslidkiv ukrayins'ko-rosiys'koyi viyny [Objects of the nature reserve fund: analysis of the consequences of the Ukrainian-Russian war]. *Ukrayinskyi zhurnal pryrodnychikh nauk – Ukrainian Journal of Natural Sciences*, (5). <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.5.2023.14>.
13. Feldman-Eko Park. (2024). <https://feldman-ecopark.com/>.
14. Shershun, M.KH. (2023). Pryrodno-zapovidnyy fond: stan ta ekoloho-ekonomichni perspektyvy rozvytku [Nature reserve fund: state and ecological and economic development prospects]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya – Balanced nature management*, (4). DOI: 10.33730/2310-4678.4.2023.292738.
15. Ekozahroza. Ofitsiyyny resurs Ministerstva zakhystu dovkillya ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny [Eco-threat. Official resource of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine]. (2024). <https://ecozagroza.gov.ua/>.
16. Kucher, A., Honcharova, A., Kucher, L., Bieloborodova, M., Bondarenko, L. (2023). Impact of War on the Natural Preserve Fund: Challenges for the Development of Ecological Tourism and Environmental Protection. *Journal of Environmental Management and Tourism*. [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5\(69\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.5(69).23).
17. Tip Top Trip. (2024) URL: <https://tiptotrip.ru/partenit/joy/filter/delfinariii> (access date 11.07.24).
18. Tkach, V., Rogovyi, A., Zelenska, O., Gonta, O., Aleshugina, N., Tochylina, Y. (2021). Tourism Potential of the Regions in the Conditions of European Integration. *International Journal of Computer Science and Network Security*. http://paper.ijcsns.org/07_book/202112/20211250.pdf.
19. Homanyuk, M., Khodosovtsev, O., Moysiienko I., Ponomaryova O., Zharonkin V. (2023) Ukrainian facilities of the nature reserve fund in the conditions of war and Russian occupation. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiya – Economic and social geography*. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.89.31-41>.

Отримано 21.01.2024

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

UDC 338.483.1(477)

JEL Classification: Q26; L83

Nataliya Aleshugina

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Agricultural Technology and Forestry
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: aleshugina@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-3042-8529>

ResearcherID: M-7470-2016

Olena Zelenska

PhD in Economics, Associate Professor, Head of Department of Tourism
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: elena_zelenska_5@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-1000-2427>

ResearcherID: H-1694-2014

Iryna Filonenko

PhD of Geographical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Geography, Tourism and Sports
Mykola Gogol Nizhyn State University (Nizhyn, Ukraine)

E-mail: irinafilonenko1971@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2351-1554>

**THE MODERN STATE AND CHARACTERISTICS
OF NATURAL AND ANTHROPOGENIC RECREATIONAL
AND TOURISTIC RESOURCES OF UKRAINE**

Abstract. *Natural and anthropogenic objects are valuable recreational and tourist resources, as their creation is possible and appropriate in those regions that have significant recreational needs or recreational and tourist consumption. Today, they are an important resource for the rehabilitation and recovery of military and civilians who have been injured or suffer from moral and psychological exhaustion. As part of the natural and anthropogenic recreational and tourist resources, protected areas are also a key to preserving biodiversity in the country. In the context of military operations, they require constant monitoring.*

The article systematises the data on the existing protected areas used in recreational and tourist activities, and also describes other natural and anthropogenic objects that do not belong to protected areas but have recreational and tourist value, and characterises these objects as recreational and tourist resources.

The main results of the study were obtained through content analysis, generalisation and systematisation of data from the State Cadastre of Territories and Objects of the Nature Reserve Fund and other publicly available sources. Cartographic and chorographic methods, quantitative and qualitative analysis were used to interpret the data.

Natural and anthropogenic recreational and tourist resources are the objects of the NRF created, inter alia, for the implementation of recreational and tourist activities, as well as other objects arising from human impact on nature and having recreational and tourist value. As of 01.01.2024, the total number of protected areas in Ukraine amounted to 8960 sites with a total area of 4474 thousand hectares. Their importance for tourism and recreation is uneven. The

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

most valuable are national natural parks, regional landscape parks, arboretums, botanical gardens, zoos, and parks and monuments of landscape art. Their territorial concentration is mainly explained not only by valuable natural areas, but also by the demand for recreational and tourist activities and focus on the needs of residents of highly urbanised areas, and can also be explained by both natural prerequisites and historical reasons. A considerable number of protected areas are in danger due to their direct location or proximity to the combat zones, as well as predatory treatment in the occupied territories.

Thanks to private business, as well as charitable, volunteer and environmental organisations, new concepts of natural and anthropogenic objects have recently emerged in Ukraine that are successfully used in recreational and tourist activities. These include eco-parks, farms of domestic and exotic animals, and animal therapy centres. Underground cavities and water bodies of artificial origin, forest, meadow and hydro parks are actively involved in recreational and tourist activities. Their location depends on both natural, historical, cultural and social features of the development of individual regions.

The results of the study can be used to create a concept for the development and strengthening of the tourism potential of the territories.

Keywords: natural and anthropogenic objects, nature reserve fund of Ukraine, national nature parks, regional landscape parks, arboretums, botanical gardens, zoos, parks-monuments of landscape art, eco-parks, animal therapy centres, underground cavities, forest parks, meadow parks, hydro parks, reservoirs, the Russian-Ukrainian war.

Fig.: 2. Table: 2. References: 19.

Бібліографічний опис для цитування:

Алешугіна Н. О., Зеленська О. О. Сучасний стан та характеристика природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України. *Науковий вісник Полісся*. 2024. № 1(28). С. 37-55.